

СТРАТЕГИИ И ПОДХОДИ ПРИ РАБОТА С ТЕКСТ ПРИ УЧЕНИЦИТЕ ОТ НАЧАЛЕН ЕТАП

Светла Тодорова Терзиева-Сариева

Докторант

Педагогически факултет

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

***Резюме:** Работата с текст в началното училище стои в основата на комуникацията, съдейства за развитието на грамотността, определя нивото на регулация в обществото, определя и съхранява обществените традиции, създава модели за опознаване и променяне на света. Чрез обучението за и чрез текст се овладяват различни компетентности – езикови, литературни, комуникативноречеви и социокултурни. Успешното формиране на компетентностите у учениците зависи от познаването и ефективното прилагане от страна на началните педагози на различни стратегии и подходи във видовете уроци по български език и литература.*

***Ключови думи:** текст, комуникация, стратегии, подходи, компетентности*

STRATEGIES AND APPROACHES WHEN WORKING WITH TEXT FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Svetla Todorova Terzieva-Sarieva

PhD student

Faculty of Pedagogy

University of Plovdiv ‘Paisii Hilendarski’, Plovdiv

***Summary:** Working with text in elementary school forms the basis of communication, contributes to the development of literacy, determines the level of regulation in society, defines and preserves social traditions, creates models for exploring and changing the world. Through ~~the~~ training for and through the text, various competences are mastered - linguistic, literary, communicative and socio-cultural. The successful formation of competences in students depends on primary school teachers' knowledge and effective application of various strategies and approaches in the types of lessons in Bulgarian language and literature.*

***Keywords:** text, communication, strategies, approaches, competences*

Развитието на човешкото общество е немислимо без комуникация, която се изразява в процес на обмяна на взаимодействия посредством езика, чието проявление е речта. Устната и писмената форми на речта съдействат за реализиране на процес на

общуване с цел обмен на информация, която е полезна на индивидите с оглед тяхното образование и развитие, което да доведе до успешната им социална реализация в професионален и междуличностен план. Общуването по своята същност е преди всичко социално обусловено и се осъществява посредством различни видове текстове.

Текстът като формално езиково образование е основен източник на информация, който може да се използва във всички сфери на социалния живот. Неговото предназначение в училищното образование е да създава положителни нагласи към четенето, да информира и образова подрастващите, да съдейства за формиране на националната им идентичност, да съдейства за възпитаване на морални и естетически личности и да отговаря на потребностите на обучаваните в различни области на познанието. Характеризирайки специфичната функция на текста в обучението по български език като средство за обучение и обект на изучаване, Ф. Бойкова подчертава, че едновременно с това е и „носител на културно и специфично научно познание, включващо езиковите познания в социална дейност чрез речта“ (Бойкова 2016, стр. 35). Обучението в и чрез текст в началния етап на основното образование е насочено към овладяването на четенето и писането, както и тяхното целесъобразно приложение в зависимост от целите на комуникативната ситуация, чрез която да се отговори успешно на обществените очаквания в различни сфери на общуване при разрешаване на учебен или житейски проблем.

Работата с текст в зависимост от възрастовите особености на учениците от началните класове се отличава с определена последователност, която се нарича стратегия. Тя представлява план на действие, съвкупност от дейности, подчинени на определена цел, прилагане на подходи и методи и наличие на ресурси за осъществяването ѝ в обучението по български език и литература. Основните дейности, овладявани в хода на обучението при работа с и чрез текст, четенето и писането определят вида на стратегиите за работа с текста – стратегии за четене /възприемане и осмисляне на текст/ и стратегии за писане /интерпретиране и създаване на текст/.

Стратегиите за четене се определят от самия акт на четене, който е свързан с декодиране на текста и възприемане на смисъла, заложен в него. Те се обуславят и от възможностите на учащите се в началното училище да четат различни по степен на сложност текстове, да извличат необходимата за целите на комуникацията информация, да осмислят прочетеното и съпоставят концепцията на текста с житейския и читателския си опит, да обобщят наученото и го оценят критически и да приложат усвоените знания и умения при последващата си работа с друг вид текст. В научната литература различни автори предлагат комплекс от стратегии за четене, общовалидни за различните възрастови групи читатели в ученическа възраст. Според (Scmar-Dobler, 2003, стр. 80-85), комплексът от стратегии за четене с разбиране включва пет основни компонента:

- предшестваща информация;
- проследяването на разбирането;
- определяне на ключови идеи в текста;
- синтезиране;
- изготвяне на заключение и задаване на въпроси.

Според Д. Василева първият компонент се отнася до темата и структурата на текста, като четящият свързва стари с нови знания; при втория компонент авторката отнася проследяване на разбирането към коригиране механизма на четене, свързан с непознати думи и изрази, които затрудняват възприемането. Третият компонент се отнася до антиципацията и реципацията при работа с текста. Четвъртият компонент разкрива степента на разбиране и резюмиране на възприемания текст. Петият компонент определя обединяването на усвоената информация и фоновите знания на обучавания,

които водят да формиране на нови умозаклучения, както и задаване на въпроси, свързани с проследяване на разбирането и критичното осмисляне на представената авторова концепция (Василева 2016, 482).

Друга група руски автори представя следните стратегии за работа с текста в своя интердисциплинарна програма „Четене с разбиране и работа с текст“ на ФГОС ООО – Федеративен държавен образователен стандарт на основното общо образование в Русия. Работата с текста според тази програма включва следните етапи :

- търсене на информацията и разбиране на прочетеното;
- преобразуване и интерпретация на информацията;
- оценка на информацията (Универсальные учебные действия в системе ФГОС основного общего образования: понятие, классификация, примеры ,2014).

Към първия етап се отнасят уменията на учениците в края на 4. клас да определят темата и идеята, заложи в текста; определяне на основните смислови отрязъци и изготвяне на план на текста; определяне на основните събития в текста и тяхната последователност; сравнение между няколко обекта, описани в текста, с извеждане на няколко съществени техни признаци; разбиране на контекстуалния смисъл на текста; разбиране на информация, предадена чрез нетекст в графичен вид /таблицы, диаграми, графики и др./; определяне на жанра и изразните средства; използване на различни видове четене според вида на поставената задача и обогатяване на речниковия запас на учениците.

Към втория етап на стратегията се отнасят следните умения, характерни за края на началния етап на обучението на учениците, а именно – подробно и сбито преразказване на текст в устна и писмена форма; съотнасяне на факти и умозаклучения с изучавания контекст; формулиране на изводи във връзка с изучаваното съдържание и използване на доказателства от текста; умения за съпоставяне и обобщаване на информацията в текста; съставяне на изказвания в отговор на поставени към текста въпроси.

Към третия етап на стратегията се отнасят формираните умения на учениците в края на началния етап – изказване на оценъчни съждения върху прочетения текст; умения да определят съдържателната и структурната част на текста и мястото и ролята на използваните изразни средства и илюстративния материал към текста; критическа оценка на текста от гледна точка на жизнения си опит; участие в дискусия по проблеми, които са поставени в текст.

В Националната стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността /2014-2020/ е отбелязано, че за началния етап на образование е важно постигането на базова грамотност, която се дефинира като „умение за четене с разбиране на текст, за писане и за правилна употреба на езика в конкретен контекст (свързва се с компетентностите, които се очаква да притежават учениците в края на IV клас)“ (Национална стратегия 2014-2020, стр. 6).

Според Т. Власева „В обхвата на понятието равнозначимо място заемат когнитивните стратегии за разбиране (от базовото декодиране и осмисляне чрез речник и граматика до ориентацията в структурите на текста и значенията за света) и метакогнитивни стратегии, предполагащи следене за пълнотата и дълбочината на своето разбиране, разбиране на неразбирането, възстановяване и поддържане на своето разбиране на нужното равнище; подобаващо признание получават и мотивационните и поведенчески характеристики на читателската дейност, каквито са интересът, удоволствието от четенето, свободата да избираш кръга на четене, разнообразните практики на четене, включеността в социалните отношения, опосредствани от текстовете“ (Власева 2012, стр. 382).

Т. Власева, отчитайки активното участие на ученика читател, който самоорганизира взаимодействията си с текста, с оглед прилагане на диалогизирания подход към четенето, посочва следните компоненти на три стратегии на опита (Власева 2013, стр. 302-303).

Когнитивни стратегии:

Етапът на развиване на когнитивните умения се обвързва най-общо с умението да се чете в цялост, без да се детайлизират смислови нюанси в прочетения текст. На второ място застава умението за свързване на декодираните символни знаци и след това осмислянето им в контекста на конкретната фраза, изречение, текст. Етапът на дълбокото четене се обвързва и с идеята за развиването на метакогнитивни умения, разширяващи уменията за мислене за самото мислене. Могат да бъдат посочени уменията за извличане на информация от текста, за анализ и синтез, за обобщаване на отделни пасажии от текста, за проследяване на собственото разбиране, за правене на умозаключения, т.е. за планиране и реализиране на предварително осмислени хипотези за смисъла на текста:

- подготовка за четене – уточняване на намерението и избор какво да се чете; преглед на текста, активизиране на предишни знания;
- чете, за да разбере – прави предположения „Словесни догадки“, проверка на предположенията и свързване на новото прочетено с вече известното;
- чете, за да осмисля и свързва – открива връзки между компонентите на текста, извежда идеи и разкрива връзката между тях; създава мисловни картини, свързани със сюжета, героите и взаимоотношенията между тях; разкрива значението на непознати думи чрез речникова работа и с опора на контекста, прави изводи от прочетеното;
- манифестира своето разбиране – анализира, синтезира и презентира своето мнение по разнообразен начин – вербално или визуално;
- реагира на текста – разкрива връзката между изложените в текста идеи с идеи от своя жизнен и читателски опит; прави връзки с други текстове, открива белези на културната идентичност на народа и връзка с културните идентичности на други народи по света; прави изводи, интегрира и надгражда свои разбирания;
- оценява текста – формира своя критическа и естетическа оценка за текста в съответствие с познанията и ценностната си система; изяснява ролята и значението на образната система на текста – стилистични фигури, синтактични структури и пр.

Социоефективни стратегии:

- осъзнава емоциите –разпознава източника на емоциите от текста, анализира емоциите си и определя как текстът въздейства върху читателя;
- мотивира се – определя мотивите, които следва да бъдат водещи при изпълнението на задачата за четене, поддържа работоспособността си по време на работа с текста; взема решение за повишаване на собствената си мотивация за четене/;
- кооперира се – споделя свои идеи за работа с текста; предлага помощ при изпълнение на задачите върху текста; приема и зачита чуждите идеи; планира процеса на работа върху задачи за работа с текста; признава приноса на всеки от членовете на екипа при изпълнение на задачите върху текста;
- контролира тревожността си – преценява степента на своята тревожност и избира техники за справяне с нея; намира стимули за самоокуражаване и акцентира на успехите, постигнати в хода на работата с текста.

Метакогнитивни стратегии:

Метакогнитивните стратегии се основават и на осмислянето на жанровата специфика, формата и съдържанието.

- планира преди четенето – сам си поставя задачи за четене, като определя как ще чете, какви стратегии на работа ще използва, как ще интегрира личния си опит със стратегиите на четене;

- планира и регулира дейността си по време на четенето – поставя въпроси, свързани с четенето, разбирането, прогнозирането; избира стратегия, за да задълбочи разбирането на прочетеното;
- оценява прочита си – оценява прочетеното и представянето си в хода на работа върху задачите по четене; оценява избора си на стратегия за четене; споделя своя опит в процеса на четене.

Н. Иванова посочва, че в последните две десетилетия широко се преподава приложението на стратегиите за четене с разбиране. Според автора стратегиите за подобряване на четенето с разбиране са: „обобщаване и тълкувания при четене на текст и графични данни; извличане на значение извън буквалното; измисляне на въпроси относно текста и отговарянето им; правене на заключения относно текста; асоцииране на текст и картини; обобщаване на текст и избирателно фокусиране върху най-важната информация; определяне на основните теми чрез разграничаването им от вторичните идеи в текста; създаване на структура с междинни заглавия; определяне на действащи лица, събития и елементи от литературното произведение; правене на връзки между различните части на текста: използване на организационни особености на текста (заглавия, съдържание, структура) за намиране на информация; изграждане и проверка на хипотеза относно съдържанието и жанра; разпознаване на особености на подредбата (въведение, основни части, край, диалог и др.); създаване на хронология на събития в случай на художествена литература; използване на общата култура: правене на връзка между писмените текстове и личния опит, култура и знания преди, по време и след прочитането; проверка/наблюдение на собственото разбиране: изясняване на думи и пасажки, които не са били веднага разбрани; задаване на въпроси и използване на инструменти за справка; преформулиране на части от текста със собствени думи; създаване на визуално представяне: изразяване на писменото съдържание чрез рисунка, кратко описание на стъпките на текст във формата на диаграма; превод на писмения текст в графики, таблици, матрици или в по-буквален вид; представяне на пространствата от сцената при четене на пиеса (Иванова 2018, стр. 142 -143).

Ст. Здравкова посочва, че е важно да се работи целенасочено за формиране на умения за четене, но и за „овладяване на полезни стратегии при декодирането и разбирането при четене, които развиват детската самостоятелност постепенно, но целенасочено и засилват присъствието на учениците като активни субекти в технологията на образователния процес по четене“ (Здравкова 2013, 46).

Важно място в обучението по български език и литература при работа с различни видове текст заемат подходите, чрез които се постигат целите на обучение – овладяване на базова и функционална грамотност.

Подходите като съвкупност от начини и средства за пристъпване към даден текст, изучаван в начален етап, могат да се групират според представяне и изучаване на учебното съдържание в текстовия формат, според формирането на знания, умения и отношения при работа с текст, според специфичните задачи за изпълнение при работа с текст.

Според представяне и изучаване на учебното съдържание чрез различни текстове в начална училищна възраст подходите могат да се разглеждат като:

1. Тематичен – предложените за изучаване текстове обхващат определени тематични кръгове, близки до детското светоусещане – родина, роден дом, приятели, детски игри, битови празници и др.
2. Системно-структурен – текстовете се изучават от гледна точка на тяхната структура, граматично, синтактично и семантично единство и лексикално богатство.

3. Комуникативноречев – текстовете се изучават от гледна точка на комуникативната цел и произтичащите от нея комуникативни задачи; учениците взаимодействат с текста и интерпретират темата; текстът се променя в съответствие с позициите на читателите и в определен контекст.

Според овладяване на знания, умения и отношения при работа с текста подходите са:

1. Компетентностен – при работа с текст учениците овладяват и усъвършенстват езикови, литературни, комуникативноречевни и социокултурни компетентности.
2. Интердисциплинарен/ интегрален – при работа с текст се овладяват умения за работа с различен вид информация, представена чрез изображения, графики и пр.; интегрират се знания, умения и отношения /ценностни нагласи/ от други области на познанието при работа с текста с цел задълбочаване на възприемането, интерпретирането и продуцирането.
3. Практико-приложен – учениците овладяват умения за работа с текст, които намират приложение в тяхното ежедневие при формално и неформално, непосредствено и опосредствано индивидуално или групово общуване, при срещи с творби на български и чужди автори.

Според изпълнение на специфични задачи при работа с текста подходите биват:

1. Комуникативноречев – учениците формират и усъвършенстват умения за анализ и синтез на основни идеи, внушения и изграждат образен свят чрез общуване в група, дискусия, работа по проект и пр.
2. Междутекстов/интертекстуален/ - дава се възможност учениците да свързват изучавания текст с други изучавани или непознати текстове на базата на обща или подобна тема, общи или подобни идеи и внушения, един и същ автор и пр., като по такъв начин се провокира интереса на учениците към текста и се задълбочава процесът на интерпретацията му, като развива креативността и критическото мислене на обучаваните.

Съвременното училище подготвя ученици, които владеят ключови компетентности, за да могат успешно да се реализират в обществения живот. Европейската квалификационна рамка дефинира осем ключови компетентности, сред които на първо място е поставена комуникативната компетентност на роден език. Според Пл. Радев „компетентността е индивидуално интегративно свойство на личността, което се изразява в спецификата на организиране и използване на различните знания и умения и позволява ефективни решения и поведения в различни ситуации“ (Радев 2017, стр. 268).

За овладяване на езиковите, литературните, комуникативноречевите и социокултурните компетентности в процеса на обучение с различни видове текст е необходимо познаването и ефективното прилагане от страна на началните педагози на различни стратегии и подходи във видовете уроци по български език и литература с оглед възрастовите и индивидуалните особености и потребности на обучаваните. Проблемът е от особена значимост, защото работата с текст в началното училище стои в основата на комуникацията, съдейства за развитието на грамотността, определя нивото на регулация в обществото, дава възможност на индивидите да се усъвършенстват, определя и съхранява обществените традиции, създава модели за опознаване и променяне на света. В процеса на обучение чрез текст в уроците по български език и литература в началното училище учителите и изследователите трябва да познават основополагащите стратегии и подходи за работа с текста и да експериментират, за да открият и приложат нови такива, съответстващи на потребностите на обучаваните, на които предстои да променят света и обществото към по-добро.

Заклучение

Познаването, овладяването и прилагането на различни стратегии и подходи при работа с текст при учениците от първи до четвърти клас от началните учители е основание за успешно формиране на компетентности у обучаваните, които ще допринесат за това процесите на обучение, самообучение и развитие да бъдат добре организирани, структурирани и смислово обусловени, отговарящи на обществените и личностите потребности и нагласи за успешна реализация на младите хора в социума.

Литература:

- Бойкова, Ф., (2016). *Комуникативни стратегии в обучението по български език*, Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Василева, Д., (2016). *Развиване на стратегии за четене в контекста на стратегиите за учене*. - В: Български език и литература., София, № 5, с. 478 – 490.
- Власева, Т., (2013). *Възможности за субектно ориентиране на началното литературно образование в перспектива на читателя*. - В: Традиции и иновации в началното образование., София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 302 -303.
- Здравкова, Ст., (2013). *Съвременният образователен процес за овладяване на четенето – иновационни проекти*. - В: Традиции и иновации в началното образование. София: УИ. „Св. Климент Охридски“, с. 46.
- Иванова, Н., (2018). *Формиране на компетентности в обучението по български език и литература в I–IV клас*, София: РААБЕ България., с. 142–143.
- Национална стратегия за насърчване и повишаване на грамотността /2014-2020/, с. 6.*
- Радев, Пл., (2017). *Езикът на педагогиката*, Пловдив: Университетско издателство „П. Хилендарски“, с. 268.
- Универсальные учебные действия в системе ФГОС основного общего образования: понятие, классификация, примеры. Практическое пособие., (2014). Архангельск. Министерство образования и науки Архангельской области. Архангельский областной институт открытого образования
- Scmar-Dobler, E., (2003), Reading on the Internet. The Link between Literacy and Technology, Journal of Adolescent & Adult Literacy, Vol. 47, № 1 pp.80 – 85.